

## En recerca de les *Sideritis chamaedryfolia* i *S. leucantha* de Cavanilles

pel

Dr. FONT QUER

CAVANILLES ENS DONA COM A LOCALITAT DE LES SEVES *Sideritis chamaedryfolia* (*Icones*, tab. 301) i *S. leucantha* (*l.c.*, t. 304), el «Collado de S. Antonio inter Bocayrent et Bñeres», de València, on collí la primera pel juliol de 1792 i la segona a l'agost. Desitjosos nosaltres de poder herboritzar aquestes espècies en la localitat clàssica de CAVANILLES el 29 de maig de l'any passat, a l'endemà de nostra arribada a Alacant, de retorn d'Eivissa, sortíem cap a Villena i Bocairent, on arribàrem la mateixa tarda del dia 29 amb pluja menuda. A Villena prenguérem el tren de via estreta que la gent del país nomena «Chicharra», i que vall amunt va cap a Banyeres, Bocairent i fins a Mur d'Alcoi. De Villena a Banyeres l'ampla vall puja suaument, des de uns 500 metres fins a poc més de 700; hom la veu tota verda de vinyes, oliverades i sembrats. A Banyeres la vall continua, però vessa les aigües cap a Bocairent. A banda i banda de la vall corren paral·leles dues serres de poca altura, de les quals la de la dreta mirant a Bocairent és una de les darreres ramificacions de la Mariola. La vegetació silvestre està constituïda pels *Pinus halepensis*, *P. pinea*, *Quercus ilex*, o més comunment, per la garriga residual, amb les espècies següents: *Brachypodium ramosum*, *Quercus coccifera*, *Thymus vulgaris*, *Rosmarinus officinalis*, *Ulex parviflorus*, *Avena bromoides*, *Cistus albidus*, *C. libanotis*, *Sideritis angustifolia*, *Juniperus oxycedrus*,

*Thymus Piperella*, *Phlomis Lychnitis*, *Helichrysum Staechas*, *H. serotinum*, etc., etc. Fins a Bocairent, a 650 m. pugen el *Convolvulus althaeoides* i l'*Alysum maritimum*, i, a les roques o en el pedruscam calcaris dels llocs més enlairats, hi són freqüents l'*Hypericum ericoides*, *Scabiosa tomentosa*, *Erica stricta*,... i altres espècies ben interessants.

El mateix dia de nostra arribada a Bocairent encara poguérem herboritzar una estona en pondre's el sol i un cop passat el ruixat amb què fórem rebuts en baixar del tren. Visitàrem la muntanya d'Els Clots damunt mateix de la vila, i tot seguit trobàrem les primeres mostres de *Sideritis*: era la *S. angustifolia* que és molt comú per tot aquell país.

A l'endemà fórem informats que'l camí més antic per a anar a Banyeres, i per tant, el que amb més probabilitats d'encertar havíem de suposar que va seguir CAVANILLES en sos viatges i herboritzacions, és el de la Solana, i aquest emprenguérem nosaltres en havent esmorsat. Seguïrem, doncs, la banda solei de la vall, i pujàrem a les llores i serretes de la dreta, anant cap a Banyeres, examinàrem amb atenció hermsos, pedregars i garrigues, i no poguérem veure cap exemplar de les *S. leucantha* i *S. chamaedryfolia*, omplint la premsa, en canvi, de nombroses formes de la *S. angustifolia*. Arribàrem a Banyeres a les dues toques. Aleshores, nosaltres, no teníem més nota sobre l'habitació d'aquestes *Sideritis* a Bocairent que la que dona WILLKOMM en el *Prodromus*: «inter Bocairent et Bañeres, Cav.» I així fou que havent dedicat tot un matí a recórrer els llocs més propis per a estació de *Sideritis* entre aquelles dues poblacions, i tenint el temps just per altra banda, partírem en havent dinat cap Villena, per a regressar a l'acant aquella mateixa nit. De Banyeres a Villena hi anàrem en tartana, per a poder col·lir en tot cas les plantes que tot passant ens semblessin d'interès. Mes, per la carretera, a banda i banda, tot són vinyes, oliverades i sembrats, i solament prop de Villena, a La Cañada, en uns hermsos, apareixen de nou les *Sideritis angustifolia*, i allí collírem un sol exemplar d'una altra *Sideritis* que pertany al grup



específic de la *S. scordioides* de Linné, i que desd'a'l tren havíem observat abundosa entre Villena i B'ar.

Terminada després de visitar Oriola, Almansa i Xàtiba l'excursió de primavera, novament a Barcelona, examinàrem mercès a l'amabilitat del Dr. CABALLERO, l'exemplar dels *Icones* de CAVANILLES que hi ha a la Biblioteca de la Facultat de Ciències, i poguérem precisar millor les localitats d'aquell autor, de les dues *Sideritis* objecte d'aquesta nota, que són les consignades al principi. Això ens decidí a retornar a Banyeres per a cercar amb més deteniment ço que fins aleshores no havíem pogut descobrir, convençuts de que sabent amb tota precisió que les plantes desitjades havien d'ésser al «*Collado de S. Antonio*» les podríem trobar fàcilment. L'època era avençada, certament, doncs el darrer de juny partíem de Barce'ona amb la meva esposa, i encara una pla d'altres exploracions no ens permetrien d'anar a Banyeres fins ben endins del juliol; i la *Sideritis leucantha* l'havíem herboritzada a Urchillo, prop d'Oriola, el dia primer de juny ja ben florida i granada i tot. Mes, l'altitud de Banyeres i la època en què la trobà CAVANILLES ens fèien pensar que hi seríem a temps.

El dia 20 de juliol partíem per segona vegada d'Alacant cap a Banyeres, i la mateixa tarda visitàrem les garrigues del propi «*Collado de S. Antonio*» damunt l'ermita del mateix sant, i pujàrem fins al cim de la serra a més de 900 metres; a l'endemà retornàrem al mateix lloc, i seguírem enllà fins davant de Bocairat, regressant a Banyeres en fer-se de nit sense haver pogut veure ni'l dia abans ni aquell dia altra *Sideritis* que la *S. angustifolia*. A l'endemà, tenint pensat d'anar a Castalla per a recollir la *S. incana* L. i la *S. pungens* Benth. que hi citen els botànics PORTA i RIGO, pujàrem al tren fins a Biar per a passar d'allí a Castalla, creient que detenint-nos a Biar unes hores tindríem ocasió de recollir més exemplars de la *Sideritis* de La Cañada que encara no havíem estudiat amb deteniment. I així ho férem recollint ja molt passats els exemplars que desitjàvem, junt amb l'hibrid d'aquesta *Sideritis* per la *S. angustifo-*

lia (*S. Llenasii* F. Q. var.) i una altra forma que deu ésser referida a la *S. linearifolia* Lag. part., com direm en altra ocasió. A Castalla hi herboritzàrem ja passades, la *S. incana* L. i la *S. pungens* dels Srs. PORTA i RIGO, i encara uns exemplars de la mateixa de Biar i La Cañada, que pertany sens cap dubte a la *S. scordioides* de LINNÉ, presa com a espècie global. La segona excursió era doncs realitzada sense més fortuna que l'anterior ja que altre cop ens escapava la *S. leucantha* i no podiem trobar tampoc al Coll de St. Antoni, entre Bocairent i Banyeres cap *Sideritis* que pogués correspondre a la *S. chamaedryfolia* Cav., amb tot i haver herboritzat a la Vall de Villena quatre espècies d'aquest gènere: *S. angustifolia* Lag., *S. linearifolia* Lag. part., *S. incana* L. i *S. scordioides* L. var., junt amb un híbrid i formes nombroses d'alguna de les susdites espècies.

Tot això ens feu pensar en la possibilitat de que la *S. leucantha* hagués estat trobada per CAVANILLES es qualque altra localitat, a Oriola mateix, o a Callosa, on hi és i ell hi havia herboritzat, tant pel fet de nostres recerques infructuoses com per creure, amb fonament, que a l'agost no és possible trobar a Bocairent la *Sideritis leucantha* en flor, a menys que sigui algun rebrot esquifit; i adhuc arribàrem a imaginar que pogués haver confós CAVANILLES qualque forma de la *S. angustifolia* amb la seva *S. leucantha*, per florir aquella més tardana i per tenir les flors color groga pàl·lida, amb el llavi superior blanc del tot en alguns exemplars, etc.

Respecte la *S. chamaedryfolia* ja era altra cosa. Teniem la convicció que la *S. scordioides* var. que creix a la part baixa de la Vall de Villena, a La Cañada, Biar, etc. no era altra cosa que la de CAVANILLES tant pel nom, que tan bé escau a la forma d'aquella vall, com pels demés caràcters de la descripció *princeps*, si bé la làmina de s'Icones, número 301, deixa quelcom que desitjar per ço que fa referència a les flors. Per a resoldre aquesta qüestió en última instància, calia fer una visita al Jardí Botànic de Madrid i veure a l'Herbari CAVANILLES les dues *Sideritis* seves i la localitat i època precises de recol·lec-



ció. A l'amabilitat del Dr. REYES debem el goig i ensems la pena, d'haver vist els herbaris de CAVANILLES i LAGASCA; i al Dr. BALGUERIAS, auxiliar del primer, l'haver-nos fet mercè de la seva assistència a la Sala d'Herbàris en hores extraordinàries, per tal d'estar present mentres nosaltres els examinàvem. No direm res, ara, de l'estat de l-s plantes de CAVANILLES, perquè no és ocasió; per a nostres investigacions les plantes eren en bon estat, perquè eren llaviades ço que anàvem a estudiar, però canvis d'etiquetes, i més encara, barrreja de plantes i d'etiquetes, ens han mortificat i han perturbat nostra labor. Amb tot, heu aquí ço que hem vist en aquell herbari referent a les dues *Sideritis* objecte de nostre treball.

Hi ha un plec amb un exemplar de *Sideritis leucantha* que porta a l'etiqueta: «*Bocayrent, Collado, Augusto 1793*»; la nostra sospita d'una possible confusió, doncs, resta en peu, perquè res ens ha aclarit aquesta etiqueta de CAVANILLES; la localitat i l'època de recol·lecció són les de la seva obra, i l'exemplar de l'herbari és realment de *S. leucantha*. Nosaltres no l'hem sabut retrobar a Bocairent, i, no queda altra solució que retornar-hi encara una altra vegada, i seguir-ho i resseguir-ho minuciosament.

En quant a l'altra espècie, les nostres suposicions foren plenament confirmades en veure la planta de CAVANILLES, i comparar-la amb nostres exemplars de La Cañada i Biar; aquests no difereixen dels dos de l'Herbari CAVANILLES més que per les bràcties una mica més herbàcies. L'etiqueta porta com a localitat la consignada en els *Icones* amb l'època de floració, mes no de recol·lecció: «*Floret aprili et julio 1792.*»

La *Sideritis chamaedryfolia* Cav. fou considerada per BENTHAM, seguint a BOISSIER, en el *Prodromus* de DE CANDOLLE, vol. XII, p. 444, com a varietat de la *S. hirsuta*, donant-la com a var. *g'abrior*; WILLKOMM és del parer de BENTHAM, i en fa, per llei de prioritat, var. *chamaedryfolia* de la mateixa *S. hirsuta* Linné. Però tant uns autors com altre sembla que no veieren la planta de CAVANILLES. Es cosa indubtable que pel seu posat, per

ésser sufruticosa, per les corol·les amb el llavi superior groc i no blanc, pels pèls del tronc curts, per la forma i consistència de les fulles i bràcties, etc., pertany a la *S. scordioides* de Linné. La *S. scordioides* L. típica, de Montpeller, no la tenim en nostres herbaris. però atenent-nos a la descripció original, té les *bràcties iguals als calzes, les fulles peludes inferiorment, les espigues denses*, etc. No creiem que amb les formes laxispiques d'aquest grup pugui ésser creada cap varietat perquè LINNE no va veure segurament més que exemplars d'espiga densa, però uns i altres conviuen en els mateixos llocs. Amb tot la planta de Biar i Castalla que CAVANILLES descrigué com a *S. chamaedryfolia*, la creiem bona varietat del tipus linneà, per les *bràcties molt més curtes que'ls calzes, les fulles gairebé glabres, els verticils lastres remots*, etc. De cap manera pot ésser assimilada l'espècie de CAVANILLES a la *S. hirsuta* (1); LINNE ja digué que la seva planta diferia d'aquesta darrera per les fulles glabres pel dalt i per la corol·la *tota groga*.

Per tant aquesta espècie de CAVANILLES, haurà d'ésser donada així:

**Sideritis scordioides** Linné var. *chamaedryfolia* (Cavanilles) Font Quer; *S. chamaedryfolia* Cav., *Icones*, IV, p. 1, tab. 301; *S. hirsuta* var. *glabrior* Bentham, in DC. *Prodromus*, XII, p. 444; *S. hirsuta* var. *chamaedryfolia* Willkomm, *Prodromus Fl. Hisp.* II, p. 454.

Barcelona, febrer de 1920.

(1) La *Sideritis hirsuta* no l'hem vist a València a la terra baixa; a la mateixa Serra de Chiva, al Pla de Marjana i a Sta. Maria, des de 700 a 1.000 metres hi és poc abundosa, estimada per la gent del país com a herba medicina de valua. També la tenim de la Mariola. En tota la vall de Villena no n'hi hem vist ni un sol exemplar.